TILLARNING KELIB CHIQISHI VA TA’LIMDAGI ROLI

Elmurodova Sadoqat Shermuhammad qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi talabasi
sadoqatelmurodova708@gmail.com
Shamsiddinova Sevinch Nuriddin qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti O’zbek tili va adabiyoti yo’nalishi talabasi
sshamsiddinova810@gmail.com
Arashova Sakina Otajon qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti O’zbek tili va adabiyoti yo’nalishi talabasi
sakinaarashova07@gmail.com
Ilmiy rahbar: **Diyorbek Turg‘unpo‘latov**
Chirchiq davlat pedagogika universiteti O‘zbek tilshunosligi kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya

Tilning kelib chiqishi haqidagi asosiy ilmiy nazariyalar, jumladan, imo-ishoralar nazariyasi, tovushlarga taqlid, mehnat jarayoni bilan bog‘liq qarashlar hamda biologik-evolyutsion yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, qadimgi falsafiy va diniy qarashlar, til va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi bog‘liqlik ochib berilgan. Maqola tilning asta-sekin shakllangan ijtimoiy hodisa ekanini asoslab beradi.

KALIT SO‘ZLAR: *til, dastlabki til, nutq, tilning kelib chiqishi, evolyutsiya, jamiyat, muloqot.*

ABSTRACT

This article examines one of the most important issues in human history — the origin of the first language. The main scientific theories on the emergence of language, including the gesture theory, sound imitation theory, labor-based approach, and biological-evolutionary perspectives, are analyzed. In addition, ancient philosophical and religious views, as well as the relationship between language and social development, are discussed. The article argues that language is a social phenomenon formed gradually through long historical and evolutionary processes.

KEYWORDS: *language, origin of language, speech, first language, evolution, society, communication.*

Til — insoniyat taraqqiyotining eng buyuk yutuqlaridan biridir. U orqali odamlar fikr almashadi, tajribasini avloddan avlodga uzatadi, jamiyat va madaniyatni shakllantiradi. Ammo eng murakkab savollardan biri shuki: dastlabki til qanday paydo bo‘lgan? Inson ilk bor qachon va qanday qilib so‘zlashni boshlagan? Bu savol ming yillardan buyon faylasuflar, tilshunoslar, antropologlar va biologlarni qiziqtirib keladi.

Til inson tafakkuri bilan chambarchas bog‘liq. Tafakkur — bu fikrlash jarayoni bo‘lsa, til — shu fikrni ifodalash vositasidir. Dastlabki odamlar atrof-muhitni anglay boshlagan sari, o‘z his-tuyg‘ulari va ehtiyojlarini boshqalarga yetkazish zarurati tug‘ilgan. Avvaliga bu ehtiyojlar imo-ishoralar, yuz ifodalari va turli tovushlar orqali qondirilgan.

Olimlarning fikricha, til birdaniga paydo bo‘lmagan. U uzoq evolyutsion jarayon natijasidir. Inson miyasi rivojlanib borgani sari murakkabroq fikrlarni ifodalashga ehtiyoj kuchaygan va bu tilning shakllanishiga olib kelgan.

Dastlabki tilning paydo bo‘lishi haqidagi eng qadimgi qarashlardan biri — imo-ishoralar nazariyasidir. Bu nazariyaga ko‘ra, insonlar dastlab qo‘l harakatlari, tana holati va yuz ifodalari orqali muloqot qilgan. Masalan:

1. Xavfni bildirish uchun keskin harakatlar;
2. Ovga chaqirish uchun maxsus imo;
3. Quvonch yoki g‘azabni yuz ifodasi orqali ko‘rsatish.

Vaqt o‘tishi bilan imo-ishoralar tovushlar bilan birga ishlatila boshlangan. Natijada, tovushlar asosiy muloqot vositasiga aylangan. Bugungi kunda ham imo-ishoralar til bilan birga ishlatilishi bu nazariyani qisman tasdiqlaydi.

Tovushlarga taqlid (onomatopeya) nazariyasi. Bu nazariyaga ko‘ra, dastlabki so‘zlar tabiat tovushlariga taqlid qilish orqali paydo bo‘lgan. Masalan:

1. Hayvonlarning ovozlari;
2. Shamol, yomg‘ir, suv shovqini;
3. Tosh urilishi yoki daraxt sinishi kabi tovushlar.

Inson bu tovushlarni taqlid qilib, muayyan hodisani ifodalashga harakat qilgan. Shu tariqa oddiy tovushlar asta-sekin ma’no kasb eta boshlagan. Masalan, bugungi tillarda ham “shovullamoq”, “g‘uvillamoq” kabi so‘zlar mavjudligi bu nazariyaga dalil bo‘la oladi.

Ko‘plab olimlar tilning paydo bo‘lishini mehnat jarayoni bilan bog‘laydi. Dastlabki odamlar birgalikda ov qilish, uy qurish va o‘zini himoyalash jarayonida o‘zaro kelishishga majbur bo‘lgan.

Mehnat jarayonida:

1. Buyruq berish;
2. Ogohlantirish;
3. Yordam so‘rash uchun oddiy tovushlar ishlatilgan.

Bu tovushlar asta-sekin ma’lum ma’noni anglata boshlagan va so‘zlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘lgan. Jamoaviy mehnat tilning rivojlanishida muhim omil bo‘lgan. Ya’ni, odamlar mehnat qilayotganida nimanidir tushuntirish uchun til kerak bo‘lgan.

Hissiy-chaqiriq nazariyasi. Bu nazariyaga ko‘ra, til insonning ichki hissiyotlarini ifodalash zaruratidan kelib chiqqan. Og‘riq paytida qichqirish, quvonchda hayqirish, qo‘rquvda ovoz chiqarish — bularning barchasi tilning dastlabki ko‘rinishlari hisoblanadi. Bunday hissiy tovushlar dastlab ongli ravishda ishlatilmagan, ammo vaqt o‘tishi bilan ular ma’lum vaziyatlar bilan bog‘lanib, ma’noli tovushlarga aylangan.

Biologik va evolyutsion yondashuv. Zamonaviy ilm-fan tilning paydo bo‘lishini inson evolyutsiyasi bilan bog‘laydi. Insonning nutq apparati — til, lab, hiqildoq va miya markazlarining rivojlanishi til paydo bo‘lishida hal qiluvchi rol o‘ynagan.

Ayniqsa, miyaning chap yarim sharida joylashgan nutq markazlari rivoji bilan inson murakkab gaplarni tuza oladigan darajaga yetgan. Bu jarayon yuz minglab yillar davom etgan.

Olimlarning taxminiga ko‘ra, dastlabki tillar:

1. Juda sodda bo‘lgan;
2. So‘z boyligi kam;
3. Grammatik qoidalari deyarli mavjud emas;
4. Ko‘proq vaziyatga bog‘liq bo‘lgan.

Bunday tillar asosan kundalik ehtiyojlarni qondirishga xizmat qilgan. Murakkab tushunchalar keyinchalik paydo bo‘lgan. Insonlar bir-birlarini tushunish uchun til juda katta ehtiyoj bo‘lgan.

Dastlabki tilning paydo bo‘lishi insoniyat tarixidagi eng murakkab va qiziqarli masalalardan biridir. Til bir zumda emas, balki uzoq davom etgan evolyutsion, biologik va ijtimoiy jarayonlar natijasida shakllangan. Imo-ishoralar, tovushlarga taqlid, mehnat jarayoni va hissiy ehtiyojlar tilning vujudga kelishida muhim rol o‘ynagan.

Bugungi kunda aniq bir nazariya yakdil qabul qilinmagan bo‘lsa-da, barcha qarashlar til inson va jamiyat taraqqiyotining ajralmas qismi ekanini tasdiqlaydi. Til — insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turuvchi eng muhim belgidir.

Falsafiy qarashlarga keladigan bo‘lsak, tilning kelib chiqishi masalasi qadimgi davrlardanoq faylasuflar diqqat markazida bo‘lgan. Qadimgi Yunonistonda Platon va Aristotel til masalasiga alohida e’tibor qaratgan. Platon so‘zlar va buyumlar o‘rtasida tabiiy bog‘liqlik mavjud deb hisoblagan bo‘lsa, Aristotel tilni inson tafakkurining mahsuli sifatida ko‘rgan.

Sharq mutafakkirlari, jumladan, Abu Nasr Forobiy va Ibn Sino ham tilning jamiyat hayotidagi o‘rnini yuqori baholagan. Ularning qarashlariga ko‘ra, til insonlar o‘rtasidagi

ijtimoiy aloqalarni mustahkamlovchi asosiy vositadir. Bu qarashlar dastlabki til ijtimoiy ehtiyoj asosida paydo bo‘lganini tasdiqlaydi.

Tilning kelib chiqishi diniy qarashlarda ham o‘z fikrlarini namoyon etib o‘tishgan, ba’zi diniy manbalarda til ilohiy manba bilan bo‘lanadi. Masalan, diniy qarashlarga ko‘ra, insoniyatga ilk so‘zlar Xudo tomonidan o‘rgatilgan. Bu yondashuv ilmiy nazariyalardan farq qiladi, ammo tilning inson hayotidagi muqaddas va muhim o‘rnini ko‘rsatadi.

Ilmiy nuqtayi nazardan qaralganda esa, til ilohiy hodisa emas, balki tarixiy va evolyutsion jarayon natijasidir. Shunga qaramay, diniy qarashlar tilning qadimdan insoniyat tafakkurida muhim o‘rin egallaganini ko‘rsatadi.

Til jamiyat bilan birga rivojlanadi. Dastlabki jamiyatlarda til juda sodda bo‘lgan bo‘lsa, jamiyat murakkablashgani sari til ham boyib borgan. Ijtimoiy munosabatlar, kasb-hunarlarning paydo bo‘lishi, madaniyat va urf-odatlar til rivojiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Jamiyat taraqqiyoti bilan:

- Yangi so‘zlar yuzaga kelgan;
- Grammatik tuzilmalar murakkablashgan;
- Abstrakt tushunchalar ifodalanadigan bo‘lgan.

Bu holat tilning doimiy harakatda va o‘zgarishda ekanini ko‘rsatadi.

Til avvalo og‘zaki shaklda mavjud bo‘lgan. Yozuv esa ancha keyin paydo bo‘lgan. Dastlabki yozuvlar piktografik, ya’ni rasm asosida bo‘lgan. Bu rasmlar orqali odamlar o‘z fikrini ifodalagan.

Yozuvning paydo bo‘lishi til taraqqiyotida yangi bosqichni boshlab bergan. Axborotni saqlash va uzoq masofalarga yetkazish imkoniyati paydo bo‘lgan. Bu esa ilm-fan, madaniyat va davlat boshqaruvining rivojlanishiga xizmat qilgan.

Bugungi kunda tilning kelib chiqishi masalasi ko‘plab fanlar kesishmasida o‘rganiladi. Antropologiya, neyrolingvistika, genetika va arxeologiya fanlari bu borada muhim ma’lumotlar beradi. Olimlar qadimgi odamlarning bosh suyaklari, nutq apparati va miya tuzilishini o‘rganib, ularning nutq qobiliyatini aniqlashga harakat qilmoqda. Shuningdek, turli xalqlarning tillarini qiyosiy o‘rganish orqali umumiy ildizlarni topishga intilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, dastlabki tilning paydo bo‘lishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lgan. U biologik rivojlanish, ijtimoiy ehtiyoj va tafakkur taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq. Til insoniyatning eng muhim ijtimoiy boyligi bo‘lib, u jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy aloqada rivojlanib kelmoqda.

Dastlabki til haqidagi nazariyalar insonning o‘z-o‘zini anglash jarayonini tushunishga yordam beradi. Tilni o‘rganish orqali biz nafaqat so‘zlarning kelib chiqishini, balki insoniyat tarixining eng qadimgi bosqichlarini ham anglaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Saussure F. De. Umumiy tilshunoslik kursi. – Toshkent: Fan. 2008. – 15 – 27 – betlar.
2. Reformatskiy A. A. Tilshunoslikka kirish – Toshkent: O‘qituvchi. 2005. – 32-45-betlar.
3. Maslov Yu. S. Tilshunoslikka kirish – Moskva. 1998. – 21-34-betlar.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge. 2010. – 296-310-betlar.
5. Yule G. The Study of Language. – Cambridge. 2017. – 1-18-betlar.